

Kadının Boşanma Talebinde (Muhâleada) Kocanın Rızası Meselesi (Kazâi Hul'/İftidâ)

Selahattin Yılmaz¹

Öz

İslam hukukunda klasik anlayışta kadının boşanma yöntemi olan muhâlea, kocanın rızasına bağlanmıştır. Muhâleada kocanın razı olma şartı, kadının devam ettirmek istemediği bir evliliğe mahkum olmasına veya kocanın bunu suistimal etmesine sebep olabilmektedir. Bu durum kadınları mağdur etmekte, muhâleayı yeterince kullanmalarını engellemektedir. Bu çalışma nitel bir çalışma olup, amacımız kadının boşanma ihtiyacı olduğu ve kocanın boşanmaya razı olmadığı durumlarda, kocaya mahkum olmadığını ve şâri'in gösterdiği çıkış yolunu ortaya koymaktır. İslam hukuku her iki eşe de tek taraflı olarak boşanma imkânını tanımıştır. Muhâlea kadının kocası ile bir bedel üzerinde anlaşarak yapılan boşamayı kapsadığı gibi kocanın boşanmaya razı olmaması durumunda yetkili merciye/mahkemeye başvurarak bir bedel ile boşanmayı da kapsamaktadır. Kocanın muvafakat etmediği bu ikinci duruma iftidâ veya kazâi hul' da denmektedir. Kadının bu hakkı kocanın talak yetkisine mukabildir. Kocanın muhâleaya yanaşmadığı, nefretin olduğu, geçimsizlik ve sıkıntılarının yaşandığı ve Allah'ın hududunu aşma ihtimali olan durumlarda kadın yetkili merciye başvurarak, bir bedel ile ayrılabilir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Talâk, Ahvâl-i Şahsiyye, Muhâlea, İftidâ, Kazâi Hul'.

Yılmaz, Selahattin. "Kadının Boşanma Talebinde (Muhâleada) Kocanın Rızası Meselesi (Kazâi Hul'/İftidâ)". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 9/2 (Haziran 2025), 634-658. <https://doi.org/10.32711/tiad.1596346>

Geliş Tarihi	08.12.2024
Kabul Tarihi	25.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyarbakır İl Müftü Yardımcısı, Diyarbakır, Türkiye, syilmaz_47@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-4182-3241I

The Issue of Husband's Consent in Case of (in Mukhāla‘a) Women's Request for Divorce (İftidâ, Qazâi Hul)

Selahattin Yılmaz¹

Abstract

According to the classical Islamic law view, the method of divorce for women, mukhala, cannot be realized without the husband's consent. In the classical understanding of mukhala, the husband's consent condition leads to abuses such as the woman living in a marriage she does not want or the husband demanding more compensation from the woman. This situation victimizes women in terms of human rights, family happiness and financially, and prevents women from using the mukhala in a healthy way. This article, which is a qualitative study, was created by scanning Islamic law sources using the inductive method. The aim of the study is to reveal the way out shown by the legislator in cases where the woman is obliged to divorce and her husband does not consent to the divorce. Islamic law has given both spouses the opportunity to divorce unilaterally. Mukhala covers the divorce that the woman agrees on with her husband for a price, and in cases where the husband does not consent, it also covers divorce for a price - usually by paying back the dowry and compensating the damage - by applying to the authority. This second situation, where the husband does not consent, is also called "iftida or qadî hul". In Islamic law, in return for the husband's authority to divorce, women are also given the right to divorce through "iftida/kazai hul". In cases where the husband does not accept mukhala, hatred occurs, discord and troubles are experienced, and there is a possibility of exceeding the limits of Allah, the woman can apply to the authority and get a divorce paying the compensation.

Keywords: Fiqh, Talaq, Civil Status Law, Mukhala, İftidâ, Qazâi Hul’.

Yılmaz, Selahattin. "Kadının Boşanma Talebinde (Muhâleada) Kocanın Rızası Meselesi (Kazâi Hul'/İftidâ)". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 9/2 (Haziran 2025), 634-658. <https://doi.org/10.32711/tiad.1596346>

Date of Submission	08.12.2024
Date of Acceptance	25.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr., Deputy Mufti of Diyarbakır, Presidency of Religious Affairs, Diyarbakır, Türkiye, sylmaz_47@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4182-3241

Giriş / Introduction

İslam aile hukukunda evlilik; talâk, tefrik ve muhâlea olmak üzere üç yolla sonlandırılabilir. Talâk erkeğin tek taraflı boşama yöntemi, tefrik mağdur olan karı veya kocanın yargı-mahkeme yolu ile boşanma yöntemi, muhâlea ise daha çok kadının boşanma yöntemidir. Talâk kocaya ait bir yetki ve boşama yöntemi olup, koca tek taraflı olarak kadının rızası olmadan, istediği zaman boşamayı gerçekleştirebilmektedir. Boşama yetkisi dendiğinde daha çok akla talâk yöntemi gelmektedir. Muhâlea ise kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın boşanmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karı kocanın boşanma konusunda anlaşması sebebiyle bu isim verilmiştir. Bu tarif cumhurun görüşüne uygun olarak yapılan bir tariftir. Allah Teâlâ'nın “*Onlar sizin için elbise, siz de onlar için elbisesiniz.*”³ diye nitelendirmesi sebebi ile buna muvafık olarak bu ayrılık için “elbiseyi çıkarma” manasına gelen muhâlea veya hul’ kelimesi kullanılmıştır. Bu isimlendirme Kur’an ve hadislerde geçmemektedir. Muhâlea için iftidâ, fide, hul’, sulh, mübâre’e kelimeleri de kullanılmıştır.⁴ Talâk alâ ıvaz/mâl (bedel karşılığı boşama) ıstılahları da bazı nüanslar olmakla birlikte genelde bu mana için kullanılmaktadır.⁵

Bu çalışmada kadının muhâlea kapsamında kocasının rızası olmadan boşanmasının dini açıdan mümkün olup olmadığı, yargının -kocanın rızası olmaksızın- muhâleaya karar verip veremeyeceği, muhâleanın erkeğin talâk kapsamında mı yoksa kadına ait bir boşama yöntemi olup olmadığı değerlendirilecektir. Muhâleadan farklı olarak kadına boşama imkânı sağlayan tefrik ve tefvîzü’t-talâk konularına girilmeyecektir.

Klasik fıkıhta kadının boşanma talebi muhâlea kavramı ile ifade edilmiş ve kocanın rızasına bağlanmıştır. Kocanın rızası olmadığı takdirde kadın aldığı mehri geri verse bile boşanma/ayrılık gerçekleşmemektedir. Çünkü kadın, erkek gibi tek taraflı olarak boşanma hakkına sahip değildir. Buna mukabil bazı çağdaş âlimler ise muhâleanın tamamen kocanın rızasına bağlı olmadığı bunun aynı zamanda erkeğin talâk hakkına karşılık kadına verilen bir hak olduğu görüşündedirler. Muhâlea, gerek kadının kocası ile anlaşmalı olarak gerekse kocasının razı olmaması durumlarında ayrılmasını sağlayan bir boşama yöntemidir.⁶ Bu görüşü savunanların bir kısmı muhâlea ve iftidâyı/kazâi hul’u birbirinden ayırmakta ve Bakara 229. ayetinde iki farklı durumdan bahsedildiğini söylemektedirler. Bunlara göre muhâlea, karı kocanın birbiri ile anlaşarak kadının mehrin tamamını veya bir kısmını vererek ayrılmasıdır. Bu ayrılıkta karı kocanın karşılıklı rızası vardır. Buna rızâi hul’ da denmektedir. İftidâ/kazâi hul’ ise kocanın boşanmaya razı olmadığı durumlarda, kadının evliliği sürdürememe sebebi ile

³ el-Bakara 2/187.

⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 9/511; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beyrut: Dâru'l-Marife 2000), 3/108; Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 9/395; Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/397; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2001), 438; Abdülkerim Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkıhı Ansiklopedisi*, çev. Heyet (İstanbul: Asalet Yayınları, 2019), 10/122.

⁵ Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1986), 3/152.

⁶ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Hukuku'z-zevceyn* (Cidde: ed-Dâru's-Suûdiyye, 1985), 57, 58, 61-64, 68; Abdurrahmân Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zevceyn fi't-talâk fi's-seriati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1968), 495; Nihat Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi* (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 112; H. İbrahim Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi* (Erzurum: EKEV Yayınları, 2000), 127; Abdulhalim Ebû Şakka, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, çev. Ali Arslan - Osman Arpaçıkur (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2007), 2/586, 587; Seyyid Sâbık, *Fikhu's-sünne* (Kahire: Dâru'l-Feth, 1999), 3/55.

boşanmak için mahkeme veya yetkili merciye başvurarak, hâkimin bedel karşılığında ayrılmasına hüküm vermesidir.⁷ Bu görüşün modern zamanda revaç bularak bazı İslam hukukçularınca savunulduğu ve bazı ahvâl-i şahsiyye kanunlarında benimsendiği görülmektedir. “..kadının (boşanmak için) fidye-bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.”⁸ ayetinde ifade edilen “اَفْتَدَتْ بِهٖ” (fidye-bedel vererek) ifadesinden dolayı iftidâ,⁹ kazâi bir yol olması sebebiyle de kazâi hul’ diye isimlendirilmiştir.¹⁰ Kazâi hul’/iftidâ konusu aktüel bir konu olup İslam aleminde çokça tartışılan bir konudur. Kimi bunun Kuran ve sünnet çerçevesinde olduğunu söyleyerek taraftarlık gösterirken, kimi ise karşı çıkmaktadır.¹¹

Klasik fıkıhta muhâlea karı kocanın boşanma konusunda anlaşmalarını ifade etmesi sebebiyle, kavram karışıklığı olmaması için kadının tek taraflı boşanma talep ve yetkisini -günümüzdeki kullanımına da muvafık olarak- muhâlea/iftidâ veya kazâi hul’ şeklinde özel bir terimle kullanmayı tercih ettik.

Klasik fıkıhta genel olarak muhâlea’nın kocanın rızasına bağlanmış olması, kadının devam ettirmek istemediği ve nefretin olduğu bir evliliğe mahkûm olmasına veya kocanın kadından daha fazla tazminat almak için bu durumu kullanıp, suistimal etmesine sebep olabilmektedir. Kadının boşanma isteğinin kocanın onayına bağlanması aile saadeti ve maddi açıdan kadını mağdur etmekte, kadınların muhâleayı yeterince kullanmalarını engellemektedir. Bu meselenin nasslar, maslahat, makâsıd, insan fıtratı ve insan hakları açısından değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Çalışmamızda konu ile ilgili var olan iki görüş ortaya konarak, ahvâl-i şahsiyye kanunlarının yaklaşımı serd edilecek ve ardından değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Muhâleada Kocanın Rızasının Gerekip Gerekmediği ile İlgili Görüşler

Muhâleada, kocanın rızasını şart görenler olduğu gibi bunun gerekli olmadığını savunanlar da vardır.

1.1. Muhâleayı Kocanın Rızasına Bağlayanlar

Cumhura göre kadının muhâlea hakkı, kadının tek başına alabileceği bir karar olmayıp, kocanın kabulüne bağlıdır. Koca karısının muhâlea talebine olumlu cevap vermek zorunda değildir. Kadının muhâlea teklifini kocanın kabul etmesi mendubtur. Hz Peygamber’in (s.a.v.) Sabit b. Kays’a hanımını boşaması konusundaki emri, vücûp değil nedb ifade etmektedir. Ayrılık konusunda karı koca ittifak etmelidirler. Dört mezhep bu görüştedir.¹² Caferiler, İbn Hazm¹³ ve İbâzîler¹⁴ de bu görüştedir.

⁷ Fatma Yıldız, *Kur’ân ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 25, 38, 39, 43-45; Sâlim Abdullâh Ebû Muhadde, “Medâ sultatu’l-kâdî fi’l-hul’i’r-ridâi ve’l-kadâi”, *Mecelletu’l-Ullâmu’l-İslâmî* 21 (2019), 440, 444.

⁸ el-Bakara 2/229.

⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbn Kudâme, *el-Mugnî* (b.y.: Mektebetu’l-Kahire, 1968), 7/324.

¹⁰ Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu 102,114. Madde; Hâris Ali İbrâhim, “Sultatu’l-kâdî fi’l-huli bidûni rida’z-zevci dirâseten mukâreneten fi’l-fikhi’l-İslâmî ve’l-kânûn, *Hevâliyat âdâbu Aynu’s-Şems* 49/3 (2021), 44.

¹¹ Târik Yûsuf Câbir, Hasen Teysîr Şimût, “Sultatu’l-kâdî fi icbâri’z-zevci alâ icâbeti talebi zevcetihi li’l-hul’” *Mecelletü’l-Câmiatu’l-İslâmiyye* 27/3 (2019), 127, 131; Ebû Muhadde, “Medâ sultatu’l-kâdî fi’l-hul’i’r-ridâi ve’l-kadâi”, 440, 444.

¹² İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/324; Ebû Zekerriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî - Muhammed Necîb el-Mutî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Mühezzebe* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.), 17/3; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 9/400; Muhammed b. Ahmed

Ancak Malikî mezhebi, Ahmed b. Hanbelden gelen bir rivayet ve başta İbn Teymiyye olmak üzere bir kısım Hanbelî alimlerine göre geçimsizlik durumunda hakemler tarafları barıştırmada başarılı olamazlarsa eşlerin izni ve onayı olmaksızın tefrik yetkileri vardır. Hakemler geçimsizliğin kocadan kaynaklandığı durumlarda muhâlea olmaksızın ayırırlar. Kadından kaynaklandığı durumlarda ise muhâlea ile ayırabilirler. Hakemlerin vermiş olduğu kararda karı kocanın rızası aranmayıp tenfiz edilir.¹⁵ Hukûk-ı Âile Kararnâmesi de (130. Madde) bu görüşü almıştır. Bazı Hanbelî alimler de kadının kocası ile kalmaya yanaşmadığı ve kocasının da ayrılmaya yanaşmadığı durumlarda muhâlea ile ayrılmalarının vacip olacağı, karı koca arasında çözülemeyen geçimsizliğin ancak bu şekilde halledilebileceğini söylemektedirler.¹⁶

Bu görüşte olan bazı muasır hukukçular -bu görüş çerçevesinde- kocanın muhaleaya yanaşmadığı, ancak geçimsizlik ve sıkıntıların yaşandığı durumlarda geçimsizlik sebebi ile hâkime-hakemlere başvurulmasını önermektedirler. Hakemlerin ailenin devamı veya bedelli- bedelsiz boşanma konusunda verecekleri kararın geçerli olduğunu ifade etmektedirler.¹⁷

Caferî mezhebine göre talâka olduğu gibi muhâlea'da da iki adil kimsenin şahit olması ve kadının kocası ile cinsel birliktelik yaşamadığı bir temizlik döneminde olması gerekmektedir. İbâzîlere göre de hayız döneminde yapılan muhâlea bidî olup geçerli değildir.¹⁸

Özellikle Hanefî ve Şâfiî mezhepleri kadının boşanmak için mahkemeye başvurma şartlarını çok dar tuttukları için bu mezheplerin uygulandığı yerlerde kadınlar kocalarından ayrılabilmek için daha çok muhâlea yolu ile ayrılığa başvurmuşlardır.¹⁹ Ancak muhâlea kocanın rızasına bağlanmış olduğundan koca razı olmadığı takdirde boşama gerçekleşmemekte, kadın kocaya mahkum hale gelmektedir. Bu konuda çeşitli çıkış yollarına veya hîle-i şer'iyelere başvurulmuştur.²⁰

Muhâleada kocanın rızasını şart koşanlara göre boşama yetkisi kocada olup, kadının erkek gibi tek taraflı boşanma yetkisi yoktur. Buna gerekçe olarak kadınların düşünce ve muhakeme gücünün erkeğe nispetle zayıf olması, hislerinin etkisi ile hareket etmeye meyyal oldukları dolayısıyla talâk gibi ciddi hususlarda düşünüp taşınmadan hislerine göre ani kararlar verebilecekleri; erkeklerin ise daha az hissi hareket edecekleri,

el-Hatîb eş-Şirbinî, *Delilleri ile Büyük Şâfiî Fıkı Muğni'l-Muhtâc*, çev. Soner Duman (İstanbul: Mirac Yayınları, 2015), 13/193, 197; Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zeveceyn*, 618, 619, 622; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi*, 10/140, 143, 154; Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 140.

¹³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/511.

¹⁴ Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zeveceyn*, 542.

¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7/320; Ebu'l-Abbâs Takiyyuddîn İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd li-Tibâeti'l-Mushafî's-Şerîf, 2004), 32/26, 35/386; Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/345; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi*, 11/55, 75, 82-83.

¹⁶ İslamweb, "Hul'u'l-kâdi dune rida'z-zevc" (Erişim 20 Ağustos 2024).

¹⁷ Abdullâh b. Muhammed b. Sa'd Âl Huneyn, *el-Hul'u bi-talebi'z-zeveceti li-ademi'l-viâmi mea zevcihâ* (Riyâd: Dâru İbn Ferhûn, 2010), 79.

¹⁸ Muhammed Cevâd Mugniyye, *el-Fikhu alâ mezâhibi'l-hamse* (Beyrût: Dâru'l-Cevâd, 2000), 426; Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zeveceyn*, 541, 565, 566.

¹⁹ Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 134.

²⁰ Saffet Köse, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması* (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 1997), 55-56; Saffet Köse, *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 59.

düşünmelerini sağlayacak bazı etkenlerin olduğu ve isabetli karar verebilecekleri zikredilmektedir.²¹

1.2. Muhâleayî Kocanın Rızasına Bağlamayanlar

Bu görüşü benimseyenlere göre kadın muhâleaya yolu ile kocası ile anlaşarak boşanabileceği gibi kocasını sevmediğinde, evlilik birliğini devam ettiremediği durumlarda tek taraflı olarak kocasının rızası olmadan da boşanması mümkündür. Bu görüşteki bazı İslam hukukçuları karı kocanın boşanma konusundaki anlaşmalarını muhâleaya, kadının tek taraflı olarak belirli şartlarla evliliği sona erdirmeye hakkını da iftidâ veya kazâi hul' şeklinde ayrı bir terimle isimlendirmişlerdir. Buna göre kadının muhâleaya/iftidâ yetkisi, kocanın talâk yetkisine mukabil, kadınlara tanınan bir haktır. Kocaya eşini sevmediğinde talâk, kadına da kocasını sevmediğinde muhâleaya/iftidâ ile ayrılma yetkisi verilmiştir.²² Bu görüş belli bir mezhebe ait olmayıp modern zamanda revaç bulan bir görüştür. Günümüzde birçok İslam hukukçusu bu görüşte olup, Ahvâl-i şahsiyye kanunları da genel itibarıyla bu görüşü almıştır.²³ Günümüzde bazı İslam Hukukçuları hakkın suistimali nazariyesinden yola çıkarak kadının hul' teklifine kocanın itiraz hakkı olmadığını ifade ederken, diğer bir kısım İslam hukukçuları ise muhâleanın kadına ait bir hak olduğunu, kocanın rızasına bağlanmasının bir hak gaspı olacağını ve erkeğin inisiyatifinden kurtarılması gerektiğini söylemektedir.²⁴

Talâk erkeğe ait bir yetki olup Kur'ân-ı Kerîm'de talâk fiilinin fâili erkek, mefûlû ise kadındır. Kadının ayrılma hakkına delil teşkil eden ayette *"Eğer onların Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."*²⁵ denmektedir. Bu ayette kadın fâil olarak zikredilmiştir. Ayetteki *"Onların Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz,"* cümlesi yetkili mercilere hitap etmektedir ki bunlar da mahkeme veya hakem heyeti gibi başvurulabilen mercilerdir.²⁶

Kocanın muhâleaya razı olmadığı durumlarda kadının boşanmak için başvurabileceği merci, mahkemedir. Kocanın muhâleaya razı olduğu durumlarda hakime ihtiyaç duyulmazken razı olmadığı durumlarda ise kadın boşanma hakkını tek başına

²¹ Kemâluddîn Muhammed b. Abdolvâhid es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1970) 3/465; Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletüh* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1997), 9/6877.

²² bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/110; Mevdûdî, *Hukuku'z-zevceyn*, 63, 65-67; Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zevceyn*, 628; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşanma Yetkisi*, 112; Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 127; Ebû Şakka, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, 2/586, 587; Sâbık, *Fikhu's-Sünne*, 3/55; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1383/1963), 6/424; Muhammed Nebil Genâyim, *Min fikhi'l-üsræ fi'l-İslâm* (Dâru'l-Hidâye, b.y.: 2006), 146; İbrahim Yılmaz, *Yetki ve Sistem Açısından İslam Hukukunda Boşanma* (Kayseri: Laçın Yayınları, 2007), 227.

²³ Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zevceyn*, 495; Muhammed Dusûkî, *Fikhu't-talâk beyne't-taklîd ve't-tecdîd* (Kahire: Cumhûriyyetu Mısır el-Arabiyye Vizâretü'l-Evkaf, 2005), 108, 112; Dalgın, Nihat, "Boşanma İle İlgili Dini Hükümlere Yeni Yaklaşım Ve Yorumlar", *Küreselleşen Dünyada Aile* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 297; Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 127; Yunus Vehbi Yavuz, "Kadının Evlenmesi ve Boşanması", *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı I*, 253; Muammer Erbaş, "Boşanma Örneğinde Dini Ahkâmın Kur'ân ve Sünnet Işığında Güncellenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2013), 31. Ahvâl-i Şahsiyye Kanunları için "Ahval-i Şahsiyye Kânunlarına Göre Muhâleada Kocanın Rızası" başlığına bakınız.

²⁴ Mevdûdî, *Hukuku'z-zevceyn*, 65; Karadavî, *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği*, 62; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşanma Yetkisi*, 149, 152.

²⁵ el-Bakara 2/229.

²⁶ Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zevceyn fi't-talâk*, 589,590.

kullanamamakta, mahkemeye başvurarak kullanabilmektedir.²⁷ Tabîin imamlarının bazılarının muhâleanın sadece mahkeme nezdinde olacağını söylemeleri geçimsizlik durumlarında ayırma işlemine imkan tanınması içindir.²⁸

Bu görüş sahiplerine göre boşama konusunda erkeğin bir merciye başvurmasına gerek olmadan ayrılma hakkına sahip olduğu gibi, kadın da evliliği sürdüremeyecek hale geldiğinde muhâlea/iftidâ yolu ile yetkili merciye başvurarak ayrılma hakkına sahiptir. Bu durumda boşanma konusunda kadın ile erkek arasında bir fark ortaya çıkmaktadır. “Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakkı bir derece daha fazladır.”²⁹ ayetinde ifade edilen bir derece hakkı bu farklılıktır. “Erkeklerin kadınlar üzerinde bulunan hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Erkeklerin, (boşanma konusunda) kadınlar üzerindeki hakkı, bir derece fazladır.” ayeti, kadının boşanma hakkının erkeğine denk olup ancak bunun bir derece farklı olduğunu göstermektedir.³⁰ Kadın da erkek gibi insani duygu ve hislere sahiptir. Erkek, kadında gördüğü bazı sebeplerden dolayı boşamayla gerçekleştirdiği gibi İslam bu hakkı kadına da tanımıştır.³¹

Hız. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki muhâlea örneklerinde kadının ailevî hayatı sürdüremeyeceğini beyan ettiği durumlarda, kocaya kadına vermiş olduğu mehri geri alması ve kadından ayrılması (ya da kadını boşaması) emredilerek, ayrılmaları sağlanmıştır.³² Cumhur bu emrin vücûb ifade etmediğini, tavsiye amaçlı/nedb olduğunu söylese de, bu görüş sahipleri buradaki emrin vücûb ifade ettiğini söylemektedirler. Zira bu örneklerde kocaya karısını tercih imkânı verilmemiş, kadının boşanma isteği esas alınmıştır. Eğer emir nedb ifade etseydi karısını çok sevdiği ifade edilen kocanın, karısını tercih etmesi söz konusu olacaktı. Buradan da anlaşılan talâkın gerçekleşmesi kadının onayına bağlı olmadığı gibi, kocanın onayı olmadan da kadının boşanma yetkisi bulunduğu durumdur.³³

Bu görüşün diğer bir dayanağı da “İslâm’da zarar vermek de zarara zararlar karşılık vermek de yoktur” hadisi³⁴ ve “Zarar izale olunur.”³⁵ kaidesidir. Kadının ayrılma ihtiyacı olduğu durumlarda ayrılma imkânının olmaması kadına daha büyük zararlar verecektir. İslam insanların maslahatını gerçekleştirmek, mefsedetten uzaklaştırmak için gelmiştir. Kadının kocasıyla kalmaya mecbur bırakılması mefsedete-haksızlığa sebep olacağından bunun izale edilmesine yönelik hüküm verilmesi gerekir. Koca bu

²⁷ Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessas. *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1405/1984), 2/94; Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zeveyn*, 629; Mevdûdî, *Hukuku'z-zeveyn*, 58, 63, 64, 68; İbrâhîm, “Sultatu'l-kâdî fi'l-hul’”, 44,45; Yıldız, *Kur'ân ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı*, 39-43, 104-106; Erbaş, “Boşanma Örneğinde Dini Ahkâmın Kur'ân ve Sünnet Işığında Güncellenmesi”, 31; Yılmaz, *İslam Hukukunda Boşanma*, 193, 385-391.

²⁸ Câbir - Şimût, “Sultatu'l-kâdî fi icbâri'z-zevc”, 126.

²⁹ el-Bakara 2/228.

³⁰ Yıldız, *Kuran ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı*, 39, 40, 43, 48, 50, 104-106.

³¹ Amir Saîd ez-Zibârî, *Ahkâmu'l-hul' fi'ş-şeriatî'l-İslâmiyye* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1997), 80.

³² Buhârî, “Talâk”, 11; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 17, 18; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 26/18. bk. Ayşe Gültekin, “Hadis Kitaplarında Nakledilen Rivayetlere Göre Sâbit b. Kays ve Muhâlea ile Sonuçlanan Evlilikleri”, *BAİD* 16 (Aralık 2022), 273-309.

³³ Abdurrahmân Sâbûnî, *Nizâmü'l-üsre ve hallu müşkilâtihâ fi dav'i'l-İslâm* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2001), 146,147; a.mlf., *Medâ hürriyyeti'z-zeveyn*, 622; Mevdûdî, *Hukuku'z-zeveyn*, 68; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 151, 152; Zibârî, *Ahkâmu'l-hul'*, 80.

³⁴ İbn Mâce, “Ahkâm”, 17.

³⁵ Mecelle 20. Madde.

durumda boşamayı kabul etmediği ve yetkililerin huzuruna çıkmadığı takdirde hakimlerin nikahı feshetmeleri, kadının da mehri iadesi gerekir.³⁶

İbn Rüşd'e (ö. 595/1198) göre kadının muhâlea yöntemiyle ayrılma hakkı, erkeğin talâk yetkisine karşılık kadına verilmiş olan bir haktır. Kocaya eşini sevmediğinde talâk, kadına da kocasını sevmediğinde muhâlea yetkisi verilmiştir.³⁷ Ancak İbn Rüşd bu konuda fazla ayrıntıya girmemektedir.

Muasır âlimlerden Mevdûdî'ye (ö. 1979) göre, erkek talâk hakkına, kadın da hul' hakkına sahip olup İslam boşanma konusunda erkek ve kadın arasında dengeyi kurmuştur. İslam'ın kadına verdiği hul' hakkının, şeriatın aksine, kadından alınarak erkeğin keyfine bırakılması yanlıştır. Bundan dolayı kadınların uğradığı zulüm ve haksızlıkların sorumluluğu Kuran ve Sünnete değil bize aittir. Kadının gasbedilen hul' hakkı, kadına iade edilirse, ailevi birçok problem çözülmüş olacaktır. Kadın, hul' hakkını ilkin kocasından isteyecek, kabul etmediği takdirde bu hakkı kullanmada kanunun yardımına başvuracaktır. Böylece boşanmada eşler arası denge sağlanmış olacaktır.³⁸

Seyyid Sâbık (ö. 2000) ve Hüseyin b. Avde el-Avâyişe, kocanın muhâleaya razı olmadığı durumlarda hâkimin muhâleaya hükmedebileceğini ifade etmektedir.³⁹ İbn Bâz (ö. 1999), İbn Useymîn (ö. 2001) ve Katar Şeriat Fakültesi Dekanı Abdulhamîd İsmâîl el-Ensârî de bu görüştedir.⁴⁰

Yusuf el-Karadâvî (ö. 2022) kadın eşinden boşanmak istiyorsa, kendisine verilen mehri geri vermek şartı ile kocanın eşi ile hul' yapmasının kanunen zorunlu kılınabileceğini söylemektedir.⁴¹

Yunus Vehbi Yavuz hul'da kocanın rızasının aranmayacağını, hul'un kadının hakkı olduğunu ifade etmektedir.⁴²

Abdulaziz Bayındır'a göre talâkın gerçekleşmesi nasıl kadının onayına bağlı değilse, iftidânın gerçekleşmesi de kocanın onayına bağlı değildir. Koca talâk yetkisini yetkili bir makama başvurmadan kullanabilir. Kadın ise ya muhâlea yolu ile karşılıklı anlaşarak evliliği sona erdirebilir ya da iftidâ yolu ile kocanın rızası olmadan mahkemeye başvurarak ayrılabilir. Bayındır'a göre bu durum erkeklerin kadınlara karşı bir derece fazlalığıdır.⁴³

³⁶ İslamweb, "Hul'u'l-kâdî dune rida'z-zevc" (Erişim 20 Ağustos 2024); İbrâhim, "Sultatu'l-kâdî fi'l-hul'", 40; Âl Huneyn, *el-Hul'u bi-talebi'z-zevc*, 77; bk. Mustafa Bülent Dadaş, "İslâm Boşanma Hukukunda Hâkimin Yetki Sınırları", *Diyanet İlmî Dergi* 59 (2023), 676-678.

³⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/110.

³⁸ Mevdûdî, *Hukuku'z-zeveyn*, 55, 66, 67.

³⁹ Sâbık, *Fikhu's-Sünne*, 3/55; Hüseyin b. Avde el-Avâyişe, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetu'l-müeyyessere fi fikhil-Kitâb ve's-Sünneti'l-mutahhara* (Amman:Mektebetü'l-İslâmiyye, 1429/2008), 5/338; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 152.

⁴⁰ Abdulhamîd İsmâîl el-Ensârî, "Hel yekûnu'l-hul'u bi-irâdeti zevceti vahdehâ", *el-Ve'yu'l-İslâmî* 423 (Şubat 2001), 69; İslamweb, "Hul'u'l-kâdî dune rida'z-zevc".

⁴¹ Yusuf Karadavî, *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2012), 62.

⁴² Yavuz, "Kadının Evlenmesi ve Boşanması", 253.

⁴³ <https://www.suleymaniyevakfi.org/fikih-arastirmalari/kadinin-bosanma-yetkisi-master-tezi.html> (20.04.2020); Abdulaziz Bayındır, *Kuran Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar* (İstanbul, 7. Baskı 2018), 385-389.

2. Ahvâl-i Şahsiyye Kanunlarına Göre Muhâleada Kocanın Rızası

Ahvâl-i şahsiyye kanunlarının bir kısmı muhâleayı her iki tarafın rızasına bağlarken, diğer bir kısmı ise kocanın rızasına bağlamaksızın kadının ayrılmasına imkân tanımıştır. Muhâleayı karı kocanın rızasına bağlayan kanunlar da farklı şekillerde kadının bir bedel ödeyerek ayrılmasına yine olanak getirmişlerdir.

2.1. Muhâleada Karı-Kocanın Rızasını Şart Koşan Kanunlar

Ahvâl-i şahsiyye kanunlarının birçoğu muhâleayı her iki tarafın rızasına bağlamıştır. Irak,⁴⁴ Suriye,⁴⁵ Libya,⁴⁶ Fas,⁴⁷ Sudan,⁴⁸ Suudi Arabistan,⁴⁹ Kuveyt⁵⁰ ve Yemen⁵¹ ahvâl-i şahsiyye kanunlarına göre muhâleada her iki tarafın rızası şarttır. Bu kanunlara göre kadının boşanmak için vereceği bir bedel karşılığında karı kocanın evliliğin bitirilmesinde anlaşmaları gerekmektedir. Kocanın bu ayrılığa ve bedele rızası gerekmektedir. Irak Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu karı ve kocanın muhâle ile ilgili icab ve kabullerinin mahkemede olmasını şart kılarken;⁵² Suudi Arabistan⁵³ ve Suriye⁵⁴ Ahvâl-i Şahsiyye Kanunları ise mahkeme dışında gerçekleşen muhâleanın geçerli olduğunu kabul etmiştir.

Bu kanunlar muhâleada karı kocanın rızasını gerekli görmekle beraber aşağıda görüleceği üzere farklı ad ve şekillerde kocanın rızası olmadan da kadına bedel karşılığında boşanma imkânı tanımaktadırlar. Bu şekildeki boşanmalar da aslında muhâle/iftidâ kapsamına girmektedir.

Suriye ahvâl-i şahsiyye kanununa göre kadın geçimsizlik sebebi ile mahkemeye boşanmak için başvurabilir. Mahkeme her iki tarafın ailesinden hakemler seçer, bunlar sulha muvaffak olamazlar ise, geçimsizlik daha çok kocadan kaynaklı ise bâin talâk ile; daha çok kadından kaynaklı ise ya mehrin tamamı yada bir kısmı ile araları tefrik edilir. Burada muhâle ismi zikredilmemiş olsa da bir bedel ile boşanma söz konusudur.⁵⁵ Irak,⁵⁶ Libya,⁵⁷ Kuveyt,⁵⁸ Fas⁵⁹ ve Moritanya⁶⁰ ahvâl-i şahsiyye kanunları da buna yakın şekilde meseleyi maddeleştirmiştir.

⁴⁴ Irak Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu (1959 yılı) 46. Madde; Fârûk Abdullâh Kerim, *el-Vesît fi şerhi'l-Ahvâl-i Şahsiyye el-İrâk*, (b.y.: Camiatu Suleymaniye, 2004), 221.

⁴⁵ 95-104. Maddeler. el-Cumhûriyetü'l-Arabiyyetü's-Sûriye, "Kanûnu'l-Ahvâl-i Şahsiyye" (Erişim 07 Nisan 2025).

⁴⁶ 48. Madde. Vizâretü'l-Adl, "Ahkâmü'l-Hâsse bi'z-Zavâc ve't-Talâk" (Erişim 07 Nisan 2025).

⁴⁷ 115, 120. Madde. Memleketü'l-Mağribiyye/Vizâratü'l-Adl, "Müdevvenetü'l-Üsre" (Erişim 07 Nisan 2025).

⁴⁸ 142. Madde. Sudan Laws, "Kanûnu'l-Ahvâl-i Şahsiyye li'l-Müslimîn" (Erişim 07 Nisan 2025).

⁴⁹ 2022 yılı Ahvâl-i Şahsiyye Nizâmı, 95 Madde. Heyetu'l-Huberâ' bi Meclisi'l-Vuzerâ', "Nizâmü'l-Ahvâl-i Şahsiyye", (Erişim 5 Mayıs 2025).

⁵⁰ 111. Madde. Vizâretü'l-Adl, "Kanûnu'l-Ahvâl-i Şahsiyye" (Erişim 25 Aralık 2022).

⁵¹ 72, 73. Madde. Riâsetü'l-Cumhûriyye, "Kanûnu'l-Ahvâl-i Şahsiyye" (Erişim 15 Ekim 2023).

⁵² Irak Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu 46. Madde; Kerim, *el-Vesît*, 221.

⁵³ 2022 yılı Ahvâl-i Şahsiyye Nizâmı, 96. Madde.

⁵⁴ 99. Madde. Bevvâbe el-Hukûmeti'l-Elektroniye es-Sûriye, "Kanûni'l-Ahvâl-i Şahsiyye" (Erişim 14 Ekim 2023).

⁵⁵ 112-114. Maddeler. Bevvâbe el-Hukûmeti'l-Elektroniye es-Sûriye, "Kanûni'l-Ahvâl-i Şahsiyye".

⁵⁶ Irak Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu (1959 yılı), 41. Madde.

⁵⁷ 35-39, 47. Maddeler. Vizâretü'l-Adl, "Ahkâmü'l-Hâsse bi'z-Zavâc ve't-Talâk".

⁵⁸ 130. Madde. Vizâretü'l-Adl, "Kanûnu'l-Ahvâl-i Şahsiyye".

⁵⁹ 120. Madde. Memleketü'l-Mağribiyye/Vizâratü'l-Adl, "Müdevvenetü'l-Üsre".

⁶⁰ 102. Madde.

Suudi Arabistan aile nizamnamesi kadının zifaktan veya halvetten önce ayrılmak istemesi durumunda –koca muhâleaya razı olmasa bile– kadının mehri geri iade ederek mahkemenin nikahı feshedeceğine hüküm vermiştir.⁶¹ Suudi Arabistan mahkemelerinde -zifaktan sonra bile olsa- kocanın muhâleayı kabul etmediği durumlarda davanın seyrine göre bedelli olarak evlenme akdi feshedilebilmektedir.⁶² Suudi Arabistan Yüksek Alimler Heyeti’nin fetvası da bu yöndedir.⁶³

Yemen Ahvâl-i Şahsiyye Kanununa göre muhâlea her iki tarafın rızası ile belli bir bedel üzerine anlaşma olup, talâkı bâindir.⁶⁴ Bununla beraber kanuna göre kadın kocasını sevmiyorsa nikahın feshi için mahkemeye başvurabilir. Mahkeme aralarını bulmak için hakem heyetini gönderir. Eğer araları bulunamazsa kocaya karısını boşaması emredilir, koca boşamadığı takdirde kadının aldığı mehri geri vermesi karşılığında fesih kararı verilir.⁶⁵ Bu madde kocanın boşanmaya rızası olmadığı durumlarda kadına ayrılma imkânı vermektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz kanunlarda muhâlea, her ne kadar karı kocanın rızasına bağlanmış olsa da kocanın razı olmadığı durumlarda da kadına bir bedel vermesi karşılığında mahkemede boşanma imkânı verilmiştir. Bu durum, çalışmamızda “iftidâ/kazâ-i hul” diye bahsettiğimiz durumla mutabıktır. Dolayısıyla bu kanunların çoğu kocanın razı olmadığı durumlarda kadına fide/bedel karşılığında ayrılma imkânı getirmişlerdir.

Bazı kanunlarda ise kocanın muhâleayı suistimal ettiği ve karısına zarar verdiği durumlarda kadının bir bedel ödemeksizin aralarının mahkemeye tefrik edileceği kabul edilmiştir. Moritanya⁶⁶ ve Fas’a⁶⁷ göre kadın kocasının verdiği zarardan kurtulmak için veya ikrah neticesinde muhâleaya başvurmuşsa mahkeme hul’a değil tefrike hüküm verir.

Bazı ahvâl-i şahsiyye kanunları ise muhâlea dışında karı kocanın kendi aralarında anlaşmalı olarak boşanabileceklerini karara bağlamıştır. Buna “ittifakla/anlaşmalı boşanma” ismini vermişlerdir.⁶⁸ Muhâlea da kadın kocasına bir bedel verirken, anlaşmalı boşanma da ise karı kocanın boşanmanın mali sonuçları ve diğer bazı hususlarda uzlaşmaları olup, duruma göre koca da kadına bir bedel verebilmektedir.

Sudan ahvâl-i şahsiyye kanunu Hanefi Mezhebine uygun olarak muhâleadan ayrı olarak “mal mukabilinde boşanmayı” da kanunlaştırmıştır. Mal mukabilinde boşamak, “50 bin tl karşılığında boşsun.” şeklinde belli bir bedel karşılığında hul’ lafzı kullanmaksızın talak lafzı ile boşamaktır.⁶⁹ Diğer mezhepler ise bunu muhâlea kapsamında değerlendirmektedirler.

⁶¹ 2022 yılı Ahvâl-i Şahsiyye Nizâmı, 112. madde.

⁶² Mehmet Ali Yargı, “Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan’da Bir İnceleme” *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2012), 153, 154, 161.

⁶³ Ensârî, “Hel yekûnu’l-hul’u bi-irâdeti zevceti vahdehâ”, 68,69.

⁶⁴ 72/73. Madde. Rîâsetü’l-Cumhûriyye, “Kanûnu’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye”.

⁶⁵ 54. Madde. Rîâsetü’l-Cumhûriyye, “Kanûnu’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye”.

⁶⁶ 93. Madde.

⁶⁷ 117. Madde. Memleketü’l-Mağribiyye/Vizâratü’l-Adl, “Müdevvenetü’l-Üsre”.

⁶⁸ bk. Libya 35-39. Madde; Fas 114. Madde

⁶⁹ 148-150. Maddeler. Sudan Laws, “Kanûnu’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye li’l-Müslümîn” (Erişim 07 Nisan 2025).

İran, Kuveyt Caferî ve Afganistan Şîi Ahvâl-i Şahsiyye Kanunları muhâlea ile mubârâtı birbirinden ayırmıştır. Muhâlea kadının sevmediği kocasından ayrılmak için fidyeye vererek ayrılmasıdır. Koca ayrılığa rıza gösterdiği takdirde, fidyeyi kabul ederek boşaması gerekir. Fidyeye miktarı mehir kadar, mehirden daha az veya daha çok olabilir. Muhâlea bâin talâk sayılmaktadır.⁷⁰ Mubârât ise karı kocanın karşılıklı olarak birbirini sevmemesi sebebi ile kadının ödeyeceği mehirden çok olmayan bir bedeli, aralarında anlaşarak kocanın boşamasıdır. Mubârâtın muhâleadan farkı, sevgisizliğin tek taraflı değil çift taraflı olmasıdır. Mubârât bâin talâktır.⁷¹

2.2. Muhâleada Kocanın Rızasını Şart Koşmayan Kanunlar

Erkeğin rızası olmadan muhâleaya hükmedilebilmesine ilk olarak 1917’de yürürlüğe giren Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi’nin 130. maddesi ile imkân tanınmıştır. Bu maddeye göre eşlerin arasında anlaşmazlık zuhur edip eşlerden biri mahkemeye başvurduğunda, hakim iki tarafın ailelerinden birer hakem tayin eder. Bu hakemler iki tarafın aralarını bulmaya çalışırlar. Muvaffak olamadıkları takdirde kusur kocada ise tefrik, kadında ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzere muhâleaya hükmederler. Hakemlerin verdiği karar kesin ve itiraza kabil değildir.⁷²

1924 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi Tasarısı’nda karı ve kocanın her birine boşanma davası açma hakkı verilmiştir. Teraflara hâkimin nasihatı ve hakem heyetinin sulh teşebbüsü fayda vermediği durumlarda mali sonuçları ile beraber boşanmaya hükmedilir. Mahkemenin koca veya kadının ya da her ikisinin kusurlu olup olmamasına bağlı olarak mehrin iadesi, iddet nafakası gibi hususlara karar vereceği ifade edilmiştir.⁷³

Mısır Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu’na göre muhâlea konusunda karı kocanın rızası gereklidir. Ancak kadının boşanmayı talep edip, kocanın boşanmaya razı olmadığı durumlarda mahkeme kadının aldığı mehri geri vermesi ve malî haklarından vazgeçmesi halinde muhâlea yolu ile boşanmalarına karar verir. Mahkeme muhâleadan önce tarafların aralarını bulmaya çalışır. Eğer aralarını bulamaz ve kadın kocasını sevmediğini, Allah’ın hududunu aşmaktan korktuğunu ifade ederse mahkeme hul’ yolu ile aralarını ayırır.⁷⁴ İftidâyı/Kazâ-i hul’u açık bir şekilde ilk defa kanunlaştıran ülke Mısır’dır. 2000 yılında bu kanun çıktığında Mısır ve Arap aleminde ciddi tartışmalara sebebiyet vermiş, kimi alimler kanunu eleştirmiş, kimi de kanunun muhâlea hükümleri ile çatışmadığını, zor ve geçimsizlik durumlarında yargının muhâlea ile kişileri ayırabileceğini ifade etmişlerdir. Kanunda ifade edilen bu görüş Mâlikî ve bir kısım Hanbelilere muvafıktır.⁷⁵ Mısır’dan sonra diğer ülkeler benzer bir

⁷⁰ Kuveyt Caferî Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu, 185-195. Maddeler; İran Kânûnî Medenî 1146. Madde; Afganistan Şîi Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu 149. Madde

⁷¹ Kuveyt Caferî Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu 196-198. Maddeler; İran Kânûnî Medenî 1147. Madde; Afganistan Şîi Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu 151. Madde

⁷² Osmanlı Hukuk-ı Aile kararnamesi, nşr. Orhan Çeker, (Konya: Mehîr Vakfı, 2012), 56.

⁷³ 1924 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi Tasarısı 94, 112,113, 121-123 maddeler. Yılmaz, *İslam Hukukunda Boşanma*, 313-317.

⁷⁴ Mısır 2000 yılı 1 nolu Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu 20. Madde.

⁷⁵ Muhammed Abdulgaffar Şerîf, “el-Hul’u ve sultatu’l-kadî fi ikâihi”, noor-book.com (Erşim 20.08.2024); Câbir - Şimût, “Sultatu’l-kadî fi icbârî’z-zevc”, 127. Ayrıca bk. İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/320; Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, 2/345.

şekilde kanun değişikliğine giderek kocanın razı olmadığı durumlarda kadına muhâlea yolu ile ayrılmayı tanımışlardır.

Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu muhâlea ve iftidâyı birbirinden ayırmıştır. Kanuna göre muhâlea, karı kocanın bir bedel üzerine anlaşmasıyla yapılan boşamadır. Muhâleada her iki tarafın rızası söz konusu olup, bâin talâk sayılmaktadır. Hul'u rizâi diye geçmektedir. İftidâ ise kadının kocasını sevemediği, beraber yaşayamayacağını ifade ettiği ve kocasının da rızasının olmadığı durumlarda kadının evlilik haklarından vazgeçip, aldığı mehri geri vererek yaptığı boşanma talebidir. Mahkeme kadının iftidâ talebinde aralarını bulmak için hakem heyetini gönderir. Hakemler iki tarafı barıştıramadıkları takdirde mahkeme aralarındaki nikâhı fesh eder. Kanuna göre iftidâ kazâi bir hüküm olup, fesihdir.⁷⁶

Cezayir Ahvâl-i Şahsiyye Kanununa göre kocanın rızası olmadan kadının muhâleaya başvurma hakkı olup, mahkeme mehir miktarını geçmeyen tazminata hüküm verir.⁷⁷

Birleşik Arap Emirlikleri Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'na göre muhâleada karı kocanın rızası gerekir. Ancak koca hul'a razı olmuyorsa ve kadın Allah'ın hududunu koruyamayacağından korkuyorsa mahkeme belirleyeceği uygun bir bedel ile muhâleaya karar verir.⁷⁸ Aynı bir madde ile kadının ziftan veya halvetten önce ayrılmak istemesi durumunda muhâlea ile ayrılabilceği ifade edilmiştir.⁷⁹

Katar Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu iftidâ konusunu Mısır Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'na benzer şekilde kanunlaştırmıştır.⁸⁰

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'na göre de mahkeme kadının kocası ile beraber yaşamaya katlanmadığını tespit ettiği takdirde kocanın rızasına gerek duymadan muhâleaya hüküm verecektir.⁸¹

Kocanın kadına verdiği mehir ve yaptığı masraflardan vazgeçerek evliliği sonlandırma hakkı olduğu gibi bu kanunlarda da kadının aldığı mehri ve kendisi için yapılan masrafları kocasına geri iade ederek evliliği sonlandırma hakkı olduğu görülmektedir.

Kocanın rızası olmadan mahkemenin eşleri muhâlea yolu ile ayırmasını sağlayan bu görüş klasik herhangi bir mezhebe dayanmamakta, doğrudan naslardan delil getirilerek kanunlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

3. Değerlendirme

Konuyu farklı açılardan şöylece değerlendirebiliriz.

2.1. Konu Bağlamında Bakara 229. Ayetinin Tefsiri

Bakara Sûresinin 229. ayetinde kadının boşanması ile ilgili iki ayrı durumdan bahsedilmektedir:

⁷⁶ 102-114. Maddeler. Dâru'l-İftâ', "Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye" (Erişim 15 Ekim 2023).

⁷⁷ 54. Madde. Kânûnu'l-Üsre (Erişim 15 Ekim 2023).

⁷⁸ 110. Madde 5. Fıkra. Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye li-Devleti'l-İmârâtî'l-Arabiyyeti'l-Müttehide, (Erişim 15 Ekim 2023).

⁷⁹ 123. Madde. Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye li-Devleti'l-İmârâtî'l-Arabiyyeti'l-Müttehide, (Erişim 15 Ekim 2023).

⁸⁰ 122. Madde. el-Bevvâbe el-Kânûniyye el-Katariyye, "Kanûnu'l-Üsre" (Erişim 15 Ekim 2023).

⁸¹ 21. Madde. Barleman Kurdistan, "Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye..." (Erişim 15 Ekim 2023).

a. “Onlara (kadınlara) verdiklerinizden bir şeyi geri almanız size helal değildir; ancak her ikisinin Allah’ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmuş olmaları (durumu başka)” cümlesi, karı ve kocanın ortak kararı ile yapılan boşanma şeklini ifade etmektedir ki bu boşanmada kocanın rızası vardır. Bedel/tazminat vererek ayrılmanın yani muhâleanın her iki tarafın ortak kararı ile olacağı “Her ikisinin Allah’ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri/korkuları varsa...” ayetinin lafzından anlaşılmaktadır. Bu durumda kadının vereceği bedel, kocanın verdiklerinden daha fazla olamaz. Bu mana ayeti kerimede “kadınlara verdiklerinizden... alabilirsiniz.” ibaresinden anlaşılmaktadır. Ayeti kerimde bu şekildeki boşamaya ait bir isim geçmemekte, fıkıh kitaplarında ise muhâlea diye geçmektedir.

b. “Eğer onlar Allah’ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.” cümlesi ise kadının kocasından bağımsız olarak yetkili merciye başvurarak gerçekleşen ayrılma şeklini ifade etmektedir. Ayetteki “endişe ederseniz” ifadesi muhâleanın her zaman karı ve kocanın insafına bırakılamayacağını, bu konuda anlaşılmadıklarında yetkili mercinin müdahil olacağını; “kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.” ifadesi ise kadının boşanma talebini ve ayrılış metodunu ortaya koymaktadır. Bu ayrılma şeklinde kocanın rızası aranmamakta, yetkili merci kadının talebini inceleme neticesinde tarafların Allah’ın belirlediği ölçüleri, evliliğin gereklerini ve sorumluluklarını gözetmeyecekleri endişesini taşıdığı takdirde özellikle de kadının kocasını sevmeme, nefret gibi durumlarında kadının fidyе/bedel/tazminat vererek ayrılmasını sağlamaktadır.

Kocanın rızası olmadan yapılan bu boşama talebinde/iftidâda üç husus bulunmaktadır:

- Kadının evliliği sürdürememe sebebi ile boşanmak için mahkeme veya yetkili merciye başvurması,
- Mahkemenin de evliliğin sürdürülemezliği endişesi taşıması
- Kocanın zararını karşılama noktasında kadının bedel/fidyе/tazminat ödemesi

Bu üç husus gerçekleştiğinde kadın kocasından ayrılır. Ayetin maksadı bir kadın kocası ile geçinemiyorsa, onunla beraber yaşayamıyorsa mehrinden fedakarlıkla veya kocanın evlilik sebebi ile yaptığı maddi giderleri tazmin ederek boşanmasını sağlamaktır.

3.2. Talâk, Muhâlea ve İftidâ Farkı

Talâk kocanın tek taraflı olarak eşinden ayrılmasıdır. Muhâlea geçimsizlik durumunda iki tarafın anlaşarak boşanmasıdır. İftida ise kocanın talâk yetkisine mukabil, kadınlara tanınan bir haktır.⁸² Kadının kocasını sevmeme, imtizaçsızlık, nefret etme gibi durumlarında kocasından ayrılmak istediği, kocasının kusurlu olduğuna dair tefrik için gerekçe gösterebileceği bir neden olmadığı durumlarda başvurabileceği bir ayrılık yöntemiştir.

Kadının boşanma talebi olan muhâlea ve iftidâ, talâka göre daha sınırlı bir yetki olup kadın tarafından talâk gibi doğrudan gerçekleştirilememektedir. Muhâleada kadın kocası ile anlaşarak, iftidâda ise kocası ile anlaşamadığı durumlarda yetkili merciye başvurarak bu hakkını kullanabilmektedir.

⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/110; Genâyim, *Min fıkhi'l-üsre*, 146.

Kadının erkek gibi tek taraflı olarak doğrudan boşamayı gerçekleştiremediği görülmektedir. Bunun sebebi mali sorumlulukların kocada olması ile ilgili olmalıdır. Kadın da bu sorumluluğu üstlendiğinde ve kocasının mali zararını tazmin ettiğinde boşama gerçekleşmektedir. Kadına erkek gibi doğrudan boşama imkanı verilmesi, kocaya haksızlık yapılmasına ve zarara uğramasına sebep olacaktır. Boşama yetkisini kadın ve kocanın farklı şekillerde kullanmasının temelinde zararın izalesi ve adaletin tesisi olduğu anlaşılmaktadır.⁸³

Fakihler hissi davranabilecekleri gerekçesi ile kadınların tek taraflı boşanma yetkilerinin olmadığını, ailenin daha iyi korunması için boşama yetkisinin kocaya verildiğini ileri sürmüşlerdir. Kadınların hissi olması, kadının zarar gördüğü, devam ettiremediği bir evliliğe mahkûm edilmesine gerekçe olamaz. Bunun yerine karı kocanın boşanmaya ihtiyaç duyduğu durumlarda -keyfi ve rastgele olmaksızın- haksızlıkları engelleyici bir metotla ayrılımları üzerinde durulmalıdır.

3.3. Muhâleada Hakkın Suistimalinin Engellenmesi

Kadının boşanma talebi/hul' hakkı kocanın rızasına bağlandığında, koca çoğu kez bu yetkiyi suistimal ederek ya boşanmaya onay vermeyip kadını istemediği bir evliliğe mahkûm etmekte ya da kadından fazla para alabilmek için muhâleayı kabul etmemekte diretebilmektedir. Hatta koca ayrılmak istediği karısına zulmederek muhâleaya başvurması konusunda sıkıştırabilmektedir. Koca böylece bir taraftan muhâle ile bir maddî kazanç elde ederken, bir taraftan da talâkla boşayacağı eşine karşı maddî sorumluluklardan da kurtulmaktadır. Ayrıca eğer çocukları varsa bundan sonraki hayatlarında çocukların maddî sorumluluklarını, nafakalarını kadının üstlenmesini ve kadının ayrılıkla oluşan maddî haklarından da vazgeçme şartını koşabilmektedir. Kendisi suçlu olduğu ve kadına zarar verdiği halde tüm bunları yapabilmektedir.

Yine bazı kocalar eşlerinin kendilerini sevmediğini ve ayrılmak istediğini bildiği halde, kadına işkence ve intikam olsun, ayrılıp da bir başkası ile evlenemesin diye muhâle taleplerini kabul etmemekte, ayrıca nafaka vb. sorumluluklarını ve kocalık vazifelerini de yapmayıp kadını muallak bir halde bırakabilmektedir. Toplumda görüntüde evli olup ancak yıllarca evliliğin gereğinin yerine getirilmediği bazı örnekler bulmak mümkündür. Erkeğin istediği zaman boşayabilmesi, kadının ise devam ettirmek istemediği bir evliliğe mahkûm olması evliliğin maksadı, aile saadeti ve insan hakları açısından ciddi sosyal bir problemdir. Aynı zamanda kadını yanlış yollara sevk etme ihtimalini de barındırmaktadır. Bu durum dinin hedef ve maksatlarına, imsâk'ün bi-ma'rûf (güzel bir şekilde tutma)⁸⁴ emrine zıttır. Zira dinin amacı eşlerden birini güçsüz ve çaresiz olarak diğerinin inisiyatifine ve boyunduruğuna vermek değildir.

Bu problemin kaynağı kocanın tek taraflı boşama yetkisine sahip olması değil kadının tek taraflı boşanma talebinin kocanın rızasına bağlanarak yani talâk kapsamında değerlendirilerek boşanma yolunun kadına kapatılmış olmasıdır. Zira koca muhâleayı reddettiği takdirde tefrik için bir gerekçe de yoksa kadının önünde bir çıkış yolu kalmamaktadır. Kadın bir ömür boyu istemediği, sevmediği bir adamla yaşamak zorunda kalmış olacaktır. Hâlbuki muhâleadan maksat bunun erkek için bir ticaret kapısı olarak görülmesi değil kadının kendinden kaynaklanan sebeplerle ayrılmak istemesi durumunda kocanın zararının tazmin edilerek mağduriyetinin giderilmesidir.

⁸³ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 383-387.

⁸⁴ el-Bakara 2/229.

Nikah konusunda asıl olan kadının kocasını sevmediği, muhabbetin kalmadığı durumlarda sabretmesi midir? Diğer bir tabirle ailenin korunması namına evliliği zahiren de olsa devam ettirmesi midir? Yoksa kadına boşanma imkânı verilmesi ve bu evliliğe son verilmesi midir?

Hiz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki muhâlea örneklerinde kadının evliliğin sonlandırılmasında bir engelle karşılaşmadığı görülmektedir.⁸⁵ Hiz Peygamber (s.a.v.) “İslâm’da zarar vermek de zarara zararlar karşılık vermek de yoktur.” diyerek zarar vermemeyi istemekte,⁸⁶ ömrünün son anına kadar “Kadınlar hakkında Allahtan korkunuz. Zira siz onları ancak Allah’ın birer emaneti olarak aldınız.” “Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye ediniz!” buyurmaktadır.⁸⁷

İki tarafın karşılıklı olarak veya taraflardan biri geçinememe, sevmeme, nefret veya evliliğe ait sorumluluklarını yerine getirememe durumlarında birbirlerine zulmetmeleri uygun olmayıp, bu gibi durumlarda her iki taraf için hayırlı olan birbirlerinden ayrılmalardır. Kadının tek taraflı olarak ayrılmak isteyip, kocanın ayrılığa razı olmadığı durumlarda -sulh teşebbüsü de fayda vermiyorsa- mahkeme kocanın fidyeyi almasını sağlayarak ayrılmasını sağlamalıdır.

3.4. Boşanmalarda Zararın İzale Edilmesi

Koca evliliğin başlangıcından itibaren malî yükümlülükleri (mehir, nafaka vb harcamalar) sebebi ile boşama yetkisini istediği zaman kullanabiliyorsa kadının da boşanmanın malî yükümlülüklerini tazmin ederek ayrılma imkânını bulması birbiri ile tutarlıdır.

Kanaatimizce talâk erkeğe ait bir boşama şekli olduğundan temel prensip kadının mağduriyetten korunmasıdır. Koca tek taraflı ayrılmak istediği durumlarda yaptığı maddi masrafları karısından geri isteyememekte ve evliliğin maddî sonuçlarını da (mehr-i müecceli, mut’a/boşama tazminatı, iddet süresinde sükna ve nafakayı) üstlenmektedir. Muhâlea/iftidâ ise kadına ait bir boşama yöntemi olduğundan temel prensip erkeğin mağdur edilmesini önlemektir. Muhâlea/iftidâ ile bir taraftan kadına sevmediği kocasından boşanma imkânı verilmekte diğer taraftan kusuru olmayan kocanın bazı zararları tazmin ettirilerek, mağdur edilmekten kurtarılmakta ve yeni bir evlilik için kendisine fırsat sunulmaktadır.

Talâkta maddi sorumluluğun erkeğe, muhâleada/iftidâda kadına verilmiş olması karşı tarafın mağduriyetini gidermekte, bir nevi özür dilenerek “affedersin, kusura bakma” denilerek karşı tarafın gönlünü yapmaya çalışarak ayrılma gerçekleşmektedir.

Bir boşanmada nirengi husus işin maddi boyutlarıdır. Boşanmaya ait çekişmelerin ve mahkemelerde yıllarca devam edegelen boşama davalarının önemli bir sebebi maddi hususların nasıl çözüleceği ile ilgilidir. Maddi hususların çözümü tesrihün bi ihsana/güzel bir şekilde ayrılığa⁸⁸ götürmektedir.

Klasik fıkıhta bazen muhâleada bedel verilmesi kocanın kadından istifade ve mülkiyet hakkından vazgeçmesine mukabil, hürriyet bedeli olarak da değerlendirilmiştir. Bu

⁸⁵ Buhârî, “Talâk”, 11, Ebû Dâvûd, “Talâk”, 17, 18.

⁸⁶ İbn Mâce, “Ahkâm”, 17.

⁸⁷ Buhârî, “Nikâh”, 80; Muslim, “Hac”, 147.

⁸⁸ el-Bakara 2/229.

yönü ile evlilik kadın için bir esarete benzetilmiştir.⁸⁹ Ancak tazminatın verilmesi kadının kendisini esaretten kurtarması için değildir. Kendi iradesi ile yaptığı bir akdi bozması sebebi ile karşı tarafa vermiş olduğu maddi zararı tazmin etmesi, geri ödemesidir.

3.5. İftidânın/Kazâi Hul'un Kadına Ait Bir Boşama Yolu Oluşu

İftidâ, talâk ve mahkemenin tefriki gibi müstakil bir boşanma yolu mudur? Yoksa talâkın kapsamında değerlendirilen ve kocanın iznine bağlı olan bir husus mudur?

Fıkıh kitaplarında genelde kadının boşanma talebi muhâlea başlığı altında ele alınmıştır. Ancak klasik fıkıhta bu kelime boşanma talebi ister kocadan ister karıdan olsun iki tarafın boşanmak için anlaşmalarını ifade etmektedir. Kadının boşanma talebinin olduğu ve kocanın razı olmadığı durumu ise kapsamamaktadır. Klasik anlayışta kadının boşanma talebi kocanın talâk kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir. Bunun için kadının boşanma talebi ya kocanın rızasına ya da nikahta kocanın talâk hakkını devretmesine bağlanmıştır. Kocanın razı olmadığı durumlarda kadının sabretmesi esas kabul edilmiştir. Hatta mahkemenin karı kocayı muhâlea ile ayırması hâkimin yetki aşımı olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰

Ancak iftidâ ile ilgili ayette meselerin bir makama taşınıp onların gözetiminde bu davanın görülmesi; ayrılmak isteyen kadının fide vererek bu ayrılığın meydana gelmesi ve bu meselede kadının fail olarak zikredilmesi bunun kadına ait bir boşama yolu olduğunu göstermektedir.

Kadının boşanma talebinde (muhâlea/iftidâ) erkeğin rızasının değil kadının boşanma isteğinin esas alınması, iddetinin talâktan farklı olarak bir hayız dönemi olması, kadının iddet müddetini kocasının evinde değil de başka bir yerde geçirmesi,⁹¹ bu ayrılığın temizlik veya hayız dönemi olması fark etmeksizin talâktan farklı olarak her zaman yapılabilmesi ve kocanın ilk iki talâkta olduğu gibi ric'at edememesi bunun talâktan farklı bir boşanma şekli olduğunu göstermektedir.⁹²

Naslardan kadının kocasını sevemediğinde ve ona karşı sorumluluklarını yerine getirmekten endişe ettiğinde yetkili makama başvurarak bir bedel karşılığı kocasından boşanabileceği anlaşılmaktadır.⁹³ Sâbit b. Kays örneğinde boşanma eşlerin karşılıklı rızaları ile olmayıp, kadının talebi ile olmuştur. Hz Peygamber (s.a.v.) kocaya ayrılmak isteyip istemediğini, boşanmaya razı olup olmadığını sormamakta, kocanın durumuna yönelik bir araştırma yapmamaktadır. Bu da iftidânın kocanın rızasına bağlı olmayan bir işlem olduğunu göstermektedir. Bu yönü ile iftidâ, anlaşarak boşanma olan muhâleadan ayrılmaktadır. Bu hadislerde boşanma talebinde bulunan kadına aldığı mehri geri vermesi, kocaya da verdiği mehri geri alması istenerek ayrılımları emredilmiş ve ayrılık gerçekleşmiştir.⁹⁴ Hadislerin bir kısmında ayrılığın kazâi bir tefrik olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵ Diğer bir kısmında ise kocaya "talâkı emretti" ifadesinden

⁸⁹ Gassân Aşşâ, *ez-Zevâc ve't-talâk ve teaddüdü'z-zevcât fi'l-İslâm* (Beyrut: Dârü's-Sekâfi, 2004), 155.

⁹⁰ Câbir - Şumût, "Sultatü'l-kâdî fi icbârî'z-zevci" 122-125; Mevdûdî, *Hukuku'z-zevceyn*, 65, 66.

⁹¹ Nesâî, "Talâk", 34, 53; Ebû Dâvûd, "Talâk", 18; Darimî, "Talâk", 7.

⁹² Sâbık, *Fikhu's-Sünne*, 3/53, 56; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi*, 10/170; Yılmaz, *İslam Hukukunda Boşanma*, 237-238.

⁹³ Bakara 2/229; Buhârî, "Talâk", 11.

⁹⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 26/18; Buhârî, "Talâk", 11, Ebû Dâvûd, "Talâk", 18.

⁹⁵ "Aralarını tefrik etti", "Ayrılmaya kazâen hükmetti." Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-*

bazı hukukçular kocanın boşamasının vacip olduğunu, emrin vücûba delalet ettiğini, nedbe dair ise bir delilin bulunmadığını söylemektedirler. Söz konusu rivayetlerin hepsinde kocaya ayrılma dışında bir yol bırakılmayıp Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ikisini birbirinden ayırdığı, bunun kazâî bir yargı (tefrik) olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁶

İftidânın yetkili makam nezdinde olması gerektiği, bu boşamayı kazâî bir hüküm (tefrik) kılmaktadır. Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu kadının tek taraflı boşanma talebini "iftidâ" olarak isimlendirmekte ve bunu kazâî tefrik sebepleri arasında sayarken, Filistin Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu ise bunu kazâî hul' olarak isimlendirmektedir.⁹⁷

Kocanın muhaleaya yanaşmadığı, geçimsizlik ve sıkıntılarının yaşandığı, kadının kocasını sevmediği ve Allah'ın hududunu aşma ihtimali olan durumlarda meselenin çözümü hâkime başvurulmasıdır. Hakemlerin veya aile danışmanlarının sulh teşebbüsleri neticesiz kaldığında ve ayrılma talebindeki ısrarlı durumlarında hakimin gerek kocanın talâk iradesini gerekse kadının iftida talebini engelleme durumu bulunmamaktadır.

Kadının boşanma talebinin kocanın rızasına bağlı olduğu konusunda naslarda sarahaten bir hüküm bulunmamaktadır. Bu konudaki görüş, ictihada dayanan bir görüştür. Bu meseleyi nassların delaleti, maslahat, günümüz örfü ve hakkın kötüyeye kullanımının engellenmesi gibi şeri delil ve prensiplerden yola çıkarak değerlendirdiğimizde iftidânın kadına ait boşama yöntemi olduğunu, bunun talâk kapsamında değerlendirilemeyeceğini dolayısı ile kocanın rızasına bağlı olmadığını söyleyebiliriz.

Bu görüşün yeni bir görüş olduğu, boşanmaları arttırdığı, aileye ve varsa çocuklara zarar vereceği, günümüzdeki kadın hakları, feminizim ve batı dünyasının etkisi ile ortaya çıktığı, hâkimin buna yetkisi olmadığı şeklinde eleştirilmekle beraber,⁹⁸ bu görüşün şer'î kaynaklardan istinbat edilen bir görüş olduğunu söyleyebiliriz.

3.6. Muhâlea Yoluyla Boşanma İçin Meşru Bir Sebebin Olması

Bakara 229. ayeti kerimesinde ve hadislerde gerek anlaşılarak boşanmada gerekse kadının tek başına boşanma talebinde kocasıyla aralarında bir geçimsizlik, imtizaçsızlık olması ve evliliğin sorumluluklarını yerine getirememe gibi bir sebebin varlığı durumunda muhâlea/iftidâya izin verildiği, bunun helal olup, günah olmayacağı beyan edilmektedir.⁹⁹

Bu sebeple kadın evliliğin çekilmez hale geldiği, bunun ailedeki görevlerini ihmal etmeye götürdüğü ve dinin yasakladığı bazı günahları işleme riski ile karşı karşıya geldiği durumlarda muhâlea/iftidâ talebinde bulunabilir. Kadının boşanma talebi objektif bir sebebe dayandığı gibi sübjektif bir sebebe de dayanabilir. Erkeğin fiziki yapısı, karı kocanın farklı ahlâki değerlere sahip olmaları, farklı hayat anlayışları,

Sünenü'l-kübrâ, (Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2003), 7/513.

⁹⁶ Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zevceyn*, 622, 623; Ensârî, "Hel yekûnu'l-hul'u bi-irâdeti zevceti vahdehâ", 68; Âl Huneyn, *el-Hul'u bi-talebi'z-zevce*, 70.

⁹⁷ Câbir - Şumût, "Sultatu'l-kâdî fi icbâri'z-zevci", 131.

⁹⁸ Câbir - Şumût, "Sultatu'l-kâdî fi icbâri'z-zevci", 127; Âl Huneyn, *el-Hul'u bi-talebi'z-zevce*, 73.

⁹⁹ el-Bakara 2/229; Abdürrezzâk İbn Hemmâm es-Sanânî, *el-Musannef* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2013), 6/494; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 10/131, 132, 229.

kadının kocasını sevmemesi veya nefret etmesi gibi durumlarda boşanma talebinde bulunabilir.

Sâbit b. Kays ile ilgili farklı rivayetlerde hanımı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "Sâbit'i ahlakı ve dini hususunda ayıplamadığını, ancak kocasının çirkin olması ve kendisinin ona nefretinden dolayı onunla birlikte olmaya tahammül edemediğini, onu sevmediğini, anlaşılmadıklarını, boşanmadığı takdirde Allah'ın koyduğu kuralları çiğnemekten korktuğunu, diğer bir rivayette ise kocasının onu dövdüğünü"¹⁰⁰ ifade ederek boşanma talebinde bulunmuştur.

Kadın kocası ile beraber yaşamaya devam ettiği takdirde "Allah'ın sınırlarını aşmaktan ve aile hukukunu yerine getirememekten korktuğunu" ifade ediyorsa Allah'ın sınırlarını aşma pahasına kocası ile beraber yaşamaya devam etmesi gerektiği söylenemez.¹⁰¹ Meşru bir sebepten dolayı ayrılmak isteyen kadına boşanma imkânı verilmemesi, istemediği bir insanla onu yaşamaya mahkum edeceğinden bu durum hem kadın için zulme dönüşecektir, hem de dini ve ahlaki açıdan topluma zarar verecektir.

3.7. Muhâlea/İftidânın Mahkeme Denetiminde Meydana Gelmesi

Cumhura göre muhâleanın mahkemeye götürülmesi şart değildir. Karı kocanın birbiri ile anlaşmaları kafidir. Bununla beraber eskiden beri muhâleanın hâkim izni ile olması gerektiğini, hul' ile ilgili ayetteki hitâbın yöneticilere olduğunu, bu sebeple muhâleanın mahkeme kararıyla olması gerektiğini söyleyenler de olmuştur. Tâbiünden Hasanı Basrî ve İbn Sîrîn de bu görüştedir.¹⁰²

Karı koca muhâlea konusunda ittifak ettiklerinde geçmişte mahkemeye ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak muhâlea ile ilgili ayette (Bakara 229) ilkin karı kocanın boşanma konusunda ittifak etmelerinden bahsedilmekte (muhâlea), ardından ittifakın olmadığı durumlarda yöneticilere hitap etmektedir ki kocanın razı olmadığı durumlarda (iftidâ) kadının yetkili merciye başvurması, mahkeme kararı gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁰³

Bu ayetin sebebi nüzulü olarak ifade edilen hadis rivayetlerinde de kadının boşanma talebiyle Hz. Peygamber'e başvurduğu, kazaî bir yargı olarak Hz. Peygamber'in aralarını ayırdığı ifade edilmektedir. Ayrılma kararının, kocanın rızasına bırakılmadığı görülmektedir. Eğer ayrılma kararı kocanın rızasına bırakılmış olsaydı hadis rivayetinde kocanın karısını çok sevdiği ifade edilmektedir ki koca eşini tercih edebilecekti.¹⁰⁴

Bu meselede karı koca boşanmada anlaşmaları takdirde bu bir nevi ikâle¹⁰⁵ gibi olup hâkimin kararına ihtiyaç olmadığı; kocanın boşanmaya razı olmadığı durumlarda ise kadının boşanma talebi için yargı kararının gerektiği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰ Buhârî, "Talâk", 11; Nesâî, "Talâk", 34, 53; Ebû Dâvûd, "Talâk", 18; İbn Mâce, "Talâk", 22. bk. Gültekin, "Sâbit b. Kays ve Muhâlea ile Sonuçlanan Evlilikleri", 273-309.

¹⁰¹ Yılmaz, *İslam Hukukunda Boşanma*, 223,224.

¹⁰² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/94; İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, 9/514; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 3/145; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/324; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 123.

¹⁰³ Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zeveyn fi't-talâk*, 590.

¹⁰⁴ Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zeveyn*, 500-504.

¹⁰⁵ Bir satım akdinin, ahid veya biatın taraflarca bozulması bağlamında kullanılan kelime, fıkıh literatüründe bağlayıcı ve feshi kabil bir akdin tarafların karşılıklı rızasıyla ortadan kaldırılmasını ifade eder. Bilal

Kocanın hakkının suistimalinin engellenmesi, muhâleaya başvurunun kocanın zulmü sebebi ile olup olmaması vb. durumların denetimi için muhâlea davalarının umumen mahkeme murakebesinde olması muhâlea ve iftidânın işlevselliğini ve sağlıklı tatbikini sağlayacaktır.¹⁰⁶

Ahvâl-i şahsiyye kanunlarının bir kısmı da muhâleanın mahkemede olacağını kanunlaştırmıştır.¹⁰⁷

3.8. Tefrik Sebepleri Oluşturduğunda Muhâlea ve İftidâya Değil Mahkemeye Başvurulması

Gerek talâk gerekse iftidâ, daha çok tefriki gerektirmeyen durumlarda başvuruyla ayrılma yöntemleridir. Tefrikte taraflardan birinden diğerine maddi manevi zarar var iken; talâk ve iftidâda ise karşı taraftan zarar olmaksızın, kişinin kendisinden kaynaklanan imtizaşsızlık, sevmeme gibi sebeplerle ayrılma talebi vardır. Kocanın zulmetmesi, kusur ve hastalıkları, evi terk etmesi, hapse girmesi ve kocadan kaynaklanan geçimsizlik gibi tefrik kapsamına giren durumlarda kadının muhâlea/iftidâya değil tefrik için mahkemeye başvurmaya hakkı vardır. Mahkeme iddiaları sabit gördüğü takdirde kadın hiçbir bedel ödemedi aralarını tefrik edebilecektir. Bu durumlarda kendi aralarında muhâlea yapılmış ise verilenler geri alınır.¹⁰⁸

Bazı ahvâl-i şahsiyye kânunları kadının muhâlea talebi ile mahkemeye başvurusunda kadının mağdur olduğunu, zarar gördüğünü veya bundan kurtulmak için muhâleaya başvurduğunu tespit ettiği takdirde mahkemenin hul'a değil tefrike hüküm vereceğini kabul etmiştir.¹⁰⁹

3.9. Muhâleanın Nasıl Bir Ayrılık Çeşidi Olduğu

Muhâlea/iftidâ ile boşanmanın fesih mi bâin talâk mı olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bakara 229. âyetinin ilk kısmında karı kocanın bir bedel üzerinde anlaşarak boşanmaları (muhâlea) ve kocanın bu boşanmaya rızasının olması, bu durumun talâkın mali sonuçlarına ait bir konumda serd edilmesi bu ayrılığın bâin talâk olmasını ifham ettirmektedir.

İkinci kısımda ise ayrılma talebinin erkekte olmayıp kadından olması ve yetkili mercinin ayrılığa karar vermiş olması sebebi ile bu ayrılığın (iftidânın) talâk sayılmayıp, kazâi bir yargı ve fesih sayılacağına delalet etmektedir. Kanaatimizce muhâlea bâin talâk, iftidâ ise fesihdir. İftidanın fesih sayılması boşama sayısından eksiltmeyeceğinden karı kocaya geniş bir imkan sağlamaktadır.

Sonuç / Conclusion

Bu çalışmada kadının boşama talebinin (muhâlea/iftidâ) kocasının iznine bağlı olup olmadığına, tek taraflı olarak boşanmasının mümkün olup olmadığına yanıt aranmıştır.

Aybakan, "İkâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/14.

¹⁰⁶ Sâbûnî, *Medâ hürriyyeti'z-zevceyn*, 590.

¹⁰⁷ Örnek olarak Bkz. Fas 114-120. Maddeler; Mısır 2000 senesi 1 nolu kanunun 20. Maddesi.

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân* (Dâru'l-Kutubî'l-Misriyye, Kahire 1964), 3/139; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 32/168; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 121,122.

¹⁰⁹ Moritanya ahvâl-i şahsiyye kânunu 93. Madde; Fas 117. Madde.

Klasik fıkhıta kadının boşanma talebi muhâlea başlığı altında ele alınmış ve kocanın talâk yetkisi kapsamında bir anlayışla değerlendirilmiştir. Bu sebeple muhâlea (kadının boşanma talebi) kocanın rızasına bağlı olup, kadın tek taraflı olarak boşanma hakkına sahip değildir. Kadının boşanma talebi kocanın rızasına bağlandığında, koca bu durumu suistimal edebilmekte veya kadını istemediği bir evliliğe mahkum ederek mağdur edebilmektedir.

Araştırmamıza göre İslam hukukunda kadının boşanma talebinin (muhâleanın) şu iki şekilde olması mümkündür. Birincisi, karı ve kocanın ortak kararı ile yapılan boşanma şeklidir ki kadın kocasına ayrılma karşılığında maddi bir bedel vermektedir. Bu kısım klasik fıkhıta ifade edilen muhâlea ile uyumludur. Bu şekildeki boşanmada kocanın rızası vardır. İkincisi, kocanın boşanmaya razı olmadığı durumlarda kadının yetkili merciye boşanma talebi ile başvurarak gerçekleşen ayrılma şeklidir. Kadının kocasını sevmeme, nefret etme veya kocasının muhâleayı kabul etmediği durumlarda bu yöneme başvurulmakta, yetkili merci eşlerin Allah'ın hududunu ikame etmelerinden endişe ettiği bu gibi durumlarda kadının karşı tarafa fidyе/tazminat vererek boşanmasını sağlamaktadır. Bu kısımda kocanın rızası aranmamaktadır. Konu ile ilgili Hz Peygamber dönemi uygulamalarında da ayrılmak isteyen kadınların zorluk çekmeden bu şekilde ayrıldığı görülmektedir. Kadına ait bu boşanma yöntemini muhâlea kapsamında değerlendiren İslam hukukçuları olduğu gibi "iftidâ", "kazâi hul'" şeklinde isimlendirenler de olmuştur.

Anlaşılmalı boşama olan muhâlea, kadının tek taraflı boşanma talebinden ayrı bir durumu ifham ettiğinden anlam kargaşası oluşmaması için "iftidâ" veya "kazâi hul'/kazâi muhâlea/mahkemedeki muhâlea" şeklinde farklı bir isimlendirmenin kullanılması uygun olacaktır.

İftidanın erkeğin talâk yetkisine mukabil, kadına tanınan boşanma yöntemi olduğunu; kocanın rızasına bağlı olmayıp talâk kapsamında değerlendirilemeyeceğini ve yetkili merciye başvurularak gerçekleşeceğini söyleyebiliriz.

İftidâ, kazaî bir boşanma yolu olup tefrik kapsamına girmektedir. Bununla beraber erkeğin talâk yetkisine mukabil, kadına ait boşanma yöntemidir. Bu sebeple iftidâ tefrik sebepleri arasında sayılabileceği gibi erkeğin talâk yetkisine mukabil bir yöntem olarak da tasnif edilebilir. Bu durumda boşanma ile ilgili "talâk, tefrik, muhâlea" şeklinde yapılan üçlü taksimat yerine "talâk, tefrik, muhâlea ve iftidâ" şeklinde dörtlü olarak yapılması da mümkündür.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu makale 20-22 Ekim 2023 tarihinde İzmir Katip Çelebi Üniversitesinde “Değişen Dünyada Aile” temalı XII. Uluslararası Din Görevlileri sempozyumunda sunulan “Kadının Boşanma Talebinde (Muhâleada) Kocanın Rızası Problemi” adlı sunulan ve yayınlanan tebliğin geliştirilmiş hâlidir. <i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This study is the developed version of the paper titled “The Problem of the Husband’s Consent in the Woman’s Request for Divorce (in Mukhâla’a)” presented at the XII. International Religious Affairs Symposium on “Family in the Changing World” at Izmir Katip Çelebi University on 20-22 October 2023. <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Abdürrezzâk, İbn Hemmâm es-Sanânî. *el-Musannef*. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2013.
- Acar, H. İbrahim. *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*. Erzurum: EKEV Yayınları, 2000.
- Âl Huneyn, Abdullâh b. Muhammed b. Sa'd. *el-Hul'u bi-talebi'z-zevceti li-ademi'l-viâmi mea zevcihâ*. Riyâd: Dâru İbn Ferhûn, 2010.
- Aşşâ, Gassân. *ez-Zevâc ve't-talâk ve teaddüdü'z-zevcât fi'l-İslâm*. Beyrut: Dârü's-Sekaffi, 2004.
- Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/397-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Avâyîşe Hüseyin b. Avde. *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetu'l-müeyyessere fi fikhî'l-kitâb ve's-sünneti'l-mutahhara*. 7 Cilt. Amman: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- Aybakan, Bilal. "İkâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/14-16. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Bayındır, Abdulaziz. *Kuran Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*. İstanbul, 7. Baskı 2018.
- Barleman Kurdistan. "Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye..". Erişim 15 Ekim 2023. <https://www.parliament.krd/media/2498/-قانون-تعديل-تطبيق-قانون-الأحوال-الشخصية-رقم-15-قانون-رقم-188-لسنة-1959-المعدل>
- Bevvâbe el-Kânûniyye el-Katariyye. "Kanûnu'l-Üsre". Erişim 15 Ekim 2023. <https://www.almeezan.qa/LawView.aspx?opt&LawID=2558&>
- Beyhakî. Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Câbir, Târik Yûsuf - Şimût, Hasen Teysîr. "Sultatu'l-kâdî fi icbâri'z-zevci alâ icâbeti talebi zevcetihi li'l-hul'". *Mecelletü'l-Câmiatuu'l-İslâmiyye* 27/3 (2019), 112-134.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1405/1984.
- Cumhûriyetü'l-Arabiyyetü's-Sûriye. "Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye". Erişim 07 Nisan 2025. <http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=11333&ref=tree&>
- Dadaş, Mustafa Bülent. "İslâm Boşanma Hukukunda Hâkimin Yetki Sınırları". *Diyanet İlmî Dergi* 59 (2023), 655-684.
- Dalgın, Nihat. *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2013.
- Dalgın, Nihat, "Boşanma İle İlgili Dini Hükümlere Yeni Yaklaşım Ve Yorumlar", *Küreselleşen Dünyada Aile*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Dâru'l-İftâ'. "Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye". Erişim 15 Ekim 2023. <https://www.aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=205>

Derveze, Muhammed. *İzzet et-Tefsîru'l-hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1383/1963.

Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2001.

Dusûkî, Muhammed. *Fikhu't-talâk beyne't-taklîd ve't-tecdîd*. Kahire: Cumhûriyyetu Mısır el-Arabiyye Vizâretü'l-Evkaf, 2005.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Ebû Muhadde, Sâlim Abdullâh. "Medâ sultatu'l-kâdî fi'l-hul'i'r-ridâi ve'l-kadâi". *Mecelletu'l-Ulûmu'l-İslâmî* 21 (2019), 432-454.

Ebû Şakka, Abdulhalim. *İslam Kadın Ansiklopedisi*. çev. Ali Arslan - Osman Arpaçukuru. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2007.

Memleketü'l-Mağribiyye/Vizâratü'l-Adl. "Müdevvenetü'l-Üsre". (Erişim 07 Nisan 2025). <https://adala.justice.gov.ma/api/uploads/2024/07/22/%D9%85%D8%AF%D9%88%D9%86%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B3%D8%B1%D8%A9-1721646687560.pdf#toolbar=0&statusbar=0>

Ensârî, Abdulhamîd İsmâîl. "Hel yekûnu'l-hul'u bi-irâdeti zevceti vehdeha". *el-Ve'yu'l-İslâmî* 423 (Şubat 2001), 68-69.

Erbaş, Muammer. "Boşanma Örneğinde Dini Ahkâmın Kur'ân ve Sünnet Işığında Güncellenmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 37 (2013), 9-47.

Genâyim, Muhammed Nebil. *Min fikhü'l-üsre fi'l-İslâm*. Dâru'l-Hidâye, b.y.: 2006.

Gültekin, Ayşe. "Hadis Kitaplarında Nakledilen Rivayetlere Göre Sâbit b. Kays ve Muhâlea ile Sonuçlanan Evlilikleri". *BAİD* 16 (Aralık 2022), 273-309.

Heyetu'l-Huberâ' bi Meclisi'l-Vuzerâ'. "Nizâmü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye". Erişim 5 Mayıs 2025. <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/4d72d829-947b-45d5-b9b5-ae5800d6bac2/1>

İbrâhim, Hâris Alî. "Sultatu'l-kâdî fi'l-huli bidûni rida'z-zevci dirâseten mukâreneten fi'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-kânûn". *Hevâliyyât âdâbu Aynu's-Şems* 49/3 (2021), 33-49.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Mugnî*. b.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1968.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-Muktesid*. Beyrut: Dâru'l-Marife 2000.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî. *Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1970.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm. *Mecmûu'l-fetâvâ*. 35 Cilt. Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd li-Tibâeti'l-Mushâfi's-Şerîf, 2004.

İslamweb, “Hul'u'l-kâdî dune rida'z-zevc” Erişim 20 Ağustos 2024. <https://www.islamweb.net/ar/fatwa/137038/خلع-القاضي-دون-رضا-الزوج>

Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye li-Devleti'l-İmârâtî'l-Arabiyyeti'l-Müttehide. Erişim 25 Aralık 2022. <https://courts.rak.ae/Shared%20Documents/Lawsanddecisions/قانون%20الاحوال%20الشخصية.pdf>

Kânûnu'l-Üsre. Erişim 15 Ekim 2023. http://jafbase.fr/docMaghreb/Algeriecode_famille.pdf

Karadavî, Yusuf. *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 1. Basım, 2012.

Kerîm, Fârûk Abdullâh. *el-Vesît fi şerhi'l-Ahvâlî's-Şahsiyye el-İrâk*. b.y.: Camiatu Suleymaniye, 2004.

Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâiu's-sanâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.

Köse, Saffet. *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

Köse, Saffet. *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 1997.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kutubî'l-Misriyye, Kahire 1964.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Hukuku'z-zevceyn*. Cidde: ed-Dâru's-Suûdiye, 1985.

Mugniyye, Muhammed Cevâd. *el-Fikhu alâ mezâhibi'l-hamse*. Beyrut: Dâru'l-Cevâd, 2000.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref - Mutî, Muhammed Necîb. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeh*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.

Osmanlı Hukuk-ı Aile kararnamesi. nşr. Orhan Çeker. Konya: Mehîr Vakfı, 2012.

Riâsetü'l-Cumhûriyye. “Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye”. Erişim 25 Aralık 2022. https://yemen-nic.info/db/laws_ye/detail.php?ID=11351

Sâbık, Seyyid. *Fikhu's-sünne*. Kahire: Dâru'l-Feth, 1999.

Sâbûnî, Abdurrahmân. *Medâ hürriyyeti'z-zevceyn fi't-talâk fi's-şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1968.

Sâbûnî, Abdurrahmân. *Nizâmü'l-üsre ve hallu müşkilâtihâ fi dav'i'l-İslâm*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2001.

Sudan Laws. “Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye li'l-Müslümîn”. Erişim 07 Nisan 2025.

<http://www.lawsofsudan.net/dmdocuments/ahwal.pdf>

Şerîf, Muhammed Abdulğaffar. "el-Hul'u ve sultatu'l-kadî fî ikâihi". noor-book.com, Erişim 20.08.2024. <https://www.noor-book.com/كتاب-1305-الخلع-وسلطة-القاضي-في-ايقاعه-pdf>

Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Delilleri ile Büyük Şâfiî Fıkhu Muğni'l-Muhtâc*. çev. Soner Duman. İstanbul: Mirac Yayınları, 2015.

Vizâretü'l-Adl. "Ahkâmu'l-Hâsse bi'z-Zevâc ve't-Talâk". Erişim 07 Nisan 2025. <https://aladel.gov.ly/home/?p=1246>

Vizâretü'l-Adl. "Kanûnu'l-Ahvâlî'ş-Şahsiyye". Erişim 25 Aralık 2022. <https://www.e.gov.kw/sites/kgoarabic/Forms/QanoonAlAhwalAlMadaniyah.pdf>

Yıldız, Fatma. *Kur'ân ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı*. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Yılmaz, İbrahim. *Yetki ve Sistem Açısından İslam Hukukunda Boşanma*. Kayseri: Laçın Yayınları, 2007.

Yargı, Mehmet Ali. "Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2012), 141-172.

Yavuz, Yunus Vehbi. "Kadının Evlenmesi ve Boşanması". *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı I*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Zeydân, Abdülkerîm. *Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi*. çev. Heyet. İstanbul: Asalet Yayınları, 2019.

Zibârî, Amir Saîd. *Ahkâmu'l-hul' fî'ş-şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1997.